

Digitálna knižnica v dobe vírovej II. – Vývoj a služba národného systému sprístupňovania diel*

Digital Library in the era of coronavirus II – the development and series of the national system of accessing publications

Mgr. Zdenko Vozár / Národní knihovna České republiky (The National Library of the Czech Republic), Klementinum 190, 110 00 Praha 1

Resumé:

Článek pojednává o zavedení, provozování a rozvoji systému digitálních knihoven pro univerzitní studenty a výzkumníky v průběhu nouzového stavu i mimo něj v České republice v průběhu období od počátku pandemie v roce 2020 až do března 2021. Věnuje se evaluaci provozu systému Kramerius pro vysoké školy na jaře 2020, následnému zprovoznění a rozvoji webové služby NDK.CZ a dalším změnám, které epidemie covid-19 vyvolala v provozu digitálních knihoven NK ČR. Popisuje rozvoj poskytování digitálních služeb veřejnosti prostřednictvím online přístupů a iniciativu týkající se obohacování elektronických zdrojů, včetně zavedení kontinuální kampaně v souvislosti se sklízí na téma covidu na českém internetu. Obecně, současná krize vyvolala žádaný tlak na nutnost přehodnotit strategii služeb veřejnosti a více úsilí věnovat rozvoji a udržitelnému provozu digitálních knihoven a repositářů, ale rovněž i technologiím a licenčním právním s nimi spojeným. Je to právě jejich přístupnost přímo z domova, která zásadně usnadňuje práci všem studentům a čtenářům u jinak nedostupných zdrojů. Zároveň umožňuje okamžitou a dlouhodobou dostupnost kultury v době téměř úplného zastavení oběhu fyzických svazků. V zásadě je toho možné dosáhnout jenom při spravedlivém nastavení licencování pro poskytování digitalizovaných a digitálně šířených verzí děl.

Klíčová slova: systém zpřístupnění, digitální knihovny, covid-19, online přístup, studenti, univerzity, home-office, licence, práva, nouzový stav, Covid jaro 2020, Covid druhá vlna, Česká republika, NDK.cz, Národní digitální knihovna, Moravská zemská knihovna, Kramerius, rozvoj software, migrace, díla nedostupná na trhu, výjimečná licence, kontinuální sklizeň webů

Summary:

This article describes implementation, operation and development of emergency systems of digital libraries throughout the Czech Republic during the pandemic crisis of Covid-19 from 2020 till present (2021/03) as alternative information source, mainly for the university students and the public R&D sector. It details changes, evaluation and evolution of these operations, which were brought by the successive and unexpected development of pandemic of Covid-19 during the year 2020 and the early spring of 2021 – mainly the launch of National digital library portal, pressure on licencing policies and intern migration of data, also as introduction of continuous automatic web archiving campaign on this momentous event. An emergency of this magnitude created a pressure upon the necessity of re-evaluation of licencing policies in the short term, but also furthered the agenda of adjusting the general strategy of libraries towards building and enriching online services, especially digital libraries and repositories. It is precisely the access from home-office which facilitates accessibility of otherwise inaccessible titles for all students and registered readers. Moreover, this type of access allows instant and sustainable long term culture exchange during the times of almost total suspension of the circulation of printed words. Principally, this kind of new type of information circulation provided by digital library services should be attainable, but only in the environment of fair licencing agreements for all participants in the book market and information transmission.

* Článek nadvazuje na VOZÁR, Zdenko. Digitální knihovna v době vírovej – služba dnes studentům, zítra široké veřejnosti. *Knihovna: knihovnická revue*. 2020, **31**(1), 54–57. ISSN 1802-3250.

Keywords: system of electronic access, digital libraries, Covid-19, online access, students, universities, home-office, licences, rights, state of emergency, Covid spring 2020, Covid second and third wave, Czech Republic, NDK.cz, National digital library, Moravian Library, Kramerius, SW development, data migration, out of commerce works, emergency licence, continuous covid crawl

Úvod

Do roku 2020 bolo v ČR nepredstaviteľné pracovať s produktami digitalizácie mimo priestory digitalizujúcich inštitúcií vo väčšej miere a slovo uzávera/lockdown predstavovalo skôr „obchádzku v cestnej premávke“, než kompletnú uzáveru spoločnosti. Digitalizácia a archivácia síce za posledné dve dekády výrazne pokročili od svojich skromných začiatkov, ale knižnice nemohli poskytovať tieto diela mimo svojho fyzického priestoru. Situácia sa rýchlo zmenila ich uzavretím v marci 2020 spolu s uzavretím škôl. Na druhej strane, podobne bolo pre mnoho osôb do tej doby nepredstaviteľné, že by zo dňa na deň došlo k akémukoľvek obmedzeniu služieb materiálnej kultúry: reštaurácií, hotelov a hostincov, ustanovizní svojho druhu. V marci 2021 si tak pripomínáme neslávne výročie príchodu ochorenia covid-19 (1. 3. 2020) do českej kotliny a zároveň vôbec prvé celorepublikové uzavretie knižníc ČR kvôli pandemickej situácii spôsobenej vírusom (NK ČR 11. 3. 2021). Je to zároveň, v dobe pomaly postupujúcej vakcinácie, aj čas pripomenúť si, ako sa zatiaľ procesne zmenil spôsob poskytovania literatúry a písomných diel. Vo fyzickom priestore, okrem dlhodobých procesov modernizácie typu RFID čítačiek, pribudli vo zvýšenej miere biblioboxy, knižná karanténa, a podobne ako služby materiálnej kultúry, tak i knižnice zaviedli svoje výdajné knižné okienka, či sa ponúkli k rozvozu, aby aj v dobe najprísnejších opatrení mohli poskytovať svoje služby aspoň na základnej úrovni knižného obehu. Zaujímavá premena sa ale odohrala aj v digitálnych službách, a preto sa v tomto článku predovšetkým pozrieme na premenu služieb digitálnej knižnice z praktickej i koncepcnej stránky prispôsobovania sa režimu poskytovania chránených diel podľa „tekutosti“ rôznych obmedzení v súvislosti s posilňovaním a oslabovaním naliehavosti vln pandémie a núdzových stavov (ktoré je dobré korelovať s vývojom zachytených prípadov – graf 1). Okrem technických zmien upozorníme predovšetkým na organizačné a licenčné zmeny, ktoré spoločne položili základ dosiaľ bezprecedentného systému sprístupňovania dokumentov v ČR.

Graf. 1 Potvrdené prípady diagnostiky covid-19, ilustrujúce „vlny“ šírenia epidémie: na počas prvej vlny: jar 2020, a tzv. druhej vlny: jeseň – zima 2020¹

- 1 V skutočnosti vývoj epidémie sa nedá deliť jasne na „prvú“ a „druhú vlnu“, keďže ide o zásadne nesúmerné javy. Druhá vlna má navyše v skutočnosti viacero samostatných častí, ktoré svojím členením zodpovedajú jarnej incidencii. U druhej vlny tak pozorujeme: I. jesenná etapa: október až november 2020 (neriadený vzostup a prvá kritická situácia), II. časť: záver decembra/začiatok januára (následky predvianočného rozvoľnenia), III. časť: druhá polovica februára – koniec marca (infekčnejšie kmene vírusu si vytvárajú dominanciu, tradičné uzavretie nezaberá, veľmi prísne opatrenia), zdroj <https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19>, 23. 3. 2021.

Národná digitálna knižnica – Kramerius pre vysoké školy a VVI – reakcie užívateľov

Poskytovanie digitalizovaných diel v ČR zabezpečuje 43 knižníc pomocou open source systému Kramerius, z čoho obsahovo asi 1/5 obsahu sú diela verejné a 4/5 sú diela chránené.² Licenčné podmienky autorského zákona im umožňujú sprístupňovať diela preukázateľne 70 rokov po uplynutí autorských práv (tj. po smrti posledného z držiteľov autorských práv), resp. v prípade neistoty 110 rokov po vydaní. V dnešnej praxi to znamená sprístupňovať literatúru najskôr z doby neskorej Rakúsko-uhorskej monarchie (1910), a to pod podmienkou, že inštitúcia, ktorá diela ponúka, má fyzicky na sklade jeho jednotku, prípadne má k dielu k dispozícii rozšírené práva od ich držiteľov. Základný zlom v tejto oblasti zaznamenalo uzavrenie hromadných licenčných zmlúv s kolektívnymi správcami autorských práv – DILIA a OOA-S v roku 2019.³ Poskytnuté licencie tak umožnili postupné sprístupnenie diel nedostupných na trhu (DNNT) vydaných do roku 2007, a to ako v knižniciach, tak i so vzdialeným prístupom online.⁴ Epidémia Covid-19, ktorá sa na začiatku roku 2020 preliala do Európy, prakticky znamenala zo dňa na deň uzavretie škôl a knižníc, a to v dobe jarneho semestra, keď študenti potrebujú literatúru na prípravu záverečných kvalifikačných prác a štátnych skúšok. Obeh fyzických jednotiek v ČR ustal a dostať sa k potrebnej literatúre bez porušovania nariadení sa stalo mimoriadne zložitým problémom.

NK ČR prostredníctvom jej generálneho riaditeľa M. Kocandu reagovala vo vlne všeobecnej solidarity na tento stav dojednaním špeciálnej bezplatnej licencie od kolektívnych poskytovateľov autorských práv – DILIA a OOA-S 16. 3. 2020, ktorá umožnila sprístupnenie všetkých digitalizovaných diel chránených autorským právom. S uzavrením takejto zmluvy vyslovil súhlas aj Svaz českých knihkupcov a nakladateľů (SČKN). Už nasledujúci deň (17. 3.) sa podarilo v NK ČR sprevádzkovať prvú verziu služby Kramerius pre VŠ, ktorá poskytovala diela študentom, pedagógom a vedecko-výskumným inštitúciám (VVI). Následne sa pridala k poskytovaniu Moravská zemská knihovna (MZK), s ktorou NK ČR utvorila už na základe predchádzajúcich spoločných projektov nový tandem pre poskytovanie a zlepšovanie služieb a implementáciu autentizovaného prístupu v digitálnych knižniciach ČR. Tým sa možnosti riadenia poskytovania diferencovaných služieb digitálnej knižnice (DK) výrazne rozšírili. Postupne sa k tomu pridala i Městská knihovna v Praze, Knihovna Akademie věd ČR, Národní technická knihovna a Krajská vědecká knihovna v Liberci a ďalšie. Prevádzku DK s nadštandardným sprístupnením si zabezpečili inštitúcie samotné, pričom zoznam inštitúcií s povoleným prístupom (VŠ a VVI) koordinovala NK ČR v technickom tandeme s MZK. S ukončením 1. vlny a otvorením knižníc bola však prevádzka Krameria pre VŠ v priebehu mája postupne uzavretá.

Reakcie používateľov na tento systém sprístupnenia boli mimoriadne pozitívne. Používatelia by ocenili trvalú prevádzku rovnakej služby i za nekrízových podmienok (113 z celkovo 113 reakcií). 36 hodnotiteľov (32 %) by pokračovalo naďalej a ponúкло sa, že pokiaľ by takáto služba bola platená, určite by si za ňu zaplatili paušálne.⁵ Prípadne

2 Viac podrobností na: <https://registr.digitalniknihovna.cz/>, prístup 13.3.2021.

3 Zpřístupnění digitalizovaných dokumentů chráněných autorským právem. Bulletin SKIP [online]. 2018, 27(2) [cit. 2021-03-21]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/359>.

4 Podrobnejšie o téme diel nedostupných na trhu viz <https://dnnt.nkp.cz/>.

5 Nešlo o dotazník, ale otvorenú otázku po zhodnotení služby. Štruktúrovanú rovnomernosť tém, zistenú cieľovým prieskumom, nie je možné v dátach očakávať. U 66 % nebolo možné dané téma identifikovať a 2 respondenti boli proti zpoplatneniu explicitne.

by mohla byť takáto služba špecifická len pre VŠ a umožňovala by oblasti terciárneho vzdelávania a výskumu prístup k inak fyzicky zložito dostupnej literatúre. Hodnotitelia oceňovali na prevádzke obzvlášť:

1. **Dostupnosť**
  - a. Veľký a okamžitý výber literatúry pri písaní práce – málokto má po ruke mnohოდборовú fyzickú knižnicu.
  - b. Praktický aspekt pre dochádzajúcich „dialkarov“.
  - c. Alternatíva študentskej „samodigitalizácii a kopírovaniu“ – študenti sa musia inak činiť, aby mali knihy dostupné pri písaní výskumných a záverečných prác.
2. **Efektívnosť** – pri dohadávaní informácie a manipulácii s viacerými objektami naraz. Možnosť fulltextového prehľadávania diel.
3. **Obeh jednotiek:** bežný problém býva s rezerváciami fyzických jednotiek – zatiaľ žiadne limity u rezervovaných jednotiek nie sú. A aj keď sa nastavia, kolobeh od jednej zápožičky k ďalšej bude oveľa rýchlejší a lepšie manažovateľný.
4. **Alternatívny priestor** – k fyzickej knižnici. Oslobodenie sa od fyzickej budovy knižnice a nutnosti tam chodiť v dnešnej vysoko prepojenej dobe digitálneho sveta. Skvelá možnosť pri práci nad textom z domova (napr. pre dialkarov, externistov, apod.). Študenti nemusia prevážať tradičné „stohy“ literatúry po celej republike, môžu pracovať odkiaľkoľvek.

Všeobecne používatelia, či už vyučujúci, vedci, alebo študenti, do veľkej miery chápu, že ukončenie prevádzky takejto služby je spojené s problematikou autorských práv a oceňujú možnosť rozšíreného prístupu v mimoriadnom stave jarnej vlny covidu. Avšak nevidia dôvod, pokiaľ by si za prístup zaplatili, či by sa na to vyčlenila a zaplatila pre nich od štátu špeciálna licencia z MŠMT (resp. ich VŠ), či od nich samotných, aby takáto služba zjednodušujúca obsah bohemikálnej a prekladovej literatúry aspoň na národnej úrovni nepokračovala pre študentov dlhodobo:

„...V prípadném vyjednávaní se strážci autorských práv by asi bylo možné operovat i tím, že zpřístupnění textů všem přes národní knihovnu také umožní evidenci, o jaké knihy je jaký zájem, pokud by za to chtěli nějaké poplatky, tak se to dá spravedlivě vyčíslit – analogicky s poplatkem za vypůjčenou knihu. Vlastně by to bylo jako Netflix nebo HBO GO. ...“ (študent).

Väčšina tu prezentovaných reakcií sa týka vysokoškolského a výskumného prostredia. V evaluácii bohužiaľ nezazneli vôbec početné hlasy stredných a základných škôl, kde by umožnenie podobného prístupu bolo tiež vhodné. V dobe zavádzania služby Kramerius pre VŠ bola NK ČR zasypávaná otázkami, či sa nenájde nejaká možnosť prevádzky tejto služby aj pre inštitúcie na nižšom vzdelávacom stupni, či aspoň VOŠ. Na jar 2020 sa z licenčných a kapacitných dôvodov takáto akcia nemohla realizovať. Do budúcnosti by sa však potreby týchto inštitúcií mali zohľadňovať pri plánovaní bežného i mimoriadného sprístupňovania.

Negatívne reakcie respondentov z VŠ a VVI sa týkali predovšetkým ukončenia celého systému poskytovania. Používatelia videli, že prístup k literatúre sa po počiatočných kapacitných nedostatkoch aj v ČR dá poskytovať online a aspoň trochu sa približovať zahraničným službám, ako je napr. Scribd. Jednu z odpovedí pritom stojí za to citovať v celku:⁶

„Dobrý den, píší Vám v souvislosti s ukončením provozu služby Kramerius pro VŠ. Absolutně nechápu tento krok, který nás opět posouvá o století zpět. Proč

6 Vid' nižšie.

není možné mít přístup k dílům online i nadále? I nadále je doporučen sociální distanc, proto se nyní musíme pro všechny materiály opět trmáčet MHD osobně do knihoven a sahat na knihy, které před námi měl někdo jiný? Navíc nehledě na to, že většina vysokoškolských studentů má v současné době i nadále distanční výuku, často není v Praze na kolejích a nemůže se tedy pro materiály dostat. Opravdu mě tento krok z Vaší strany naprosto znechutil, jelikož odepřít přístup během zkouškového období, tomu říkám vrchol touhy „pomoci“. Snad Vám knížky zavřené v archivu přinesou potěšení.“ (študent)

Celkovo, vpád epidémie zasiahol NK ČR koncepčne nepripravenú pre rýchle digitálne sprístupnenie veľkej masy dokumentov, nikto neočakával takúto situáciu, vyžadujúcu sprístupnenie väčšiny už zdigitalizovaných fondov, ktoré mimo priestorov knižníc boli tradične nedostupné. Prezentáčne prostredie bolo napriek postupnej obnove jeho častí, prebiehajúcej od roku 2018, do veľkej miery v stave, ako pri spustení jeho distribuovanej inštalácie v rokoch 2012–2014. Nová situácia v marci 2020 znamenala zvýšenie bežného počtu používateľov na 15 až 20násobnú hladinu, vyššiu intenzitu využitia a predĺženie priemernej doby prítomnosti. To celkovo vytvorilo významný tlak na kvalitatívny posun celej inštalácie. Napriek počítačovému značne neoptimálnemu stavu sa v priebehu 10 operačných týždňov služby Kramerius pre VŠ podarilo na jar 2020 rozbehnúť a čiastočne realizovať plány pre zlepšenie dostupnosti prostredia, zvýšenie reziliencie systému a rýchlosti jeho odpovede nad relatívne veľkým obrazovým a metadatovým úložiskom. V technickom tandeme s MZK sa podarilo vyriešiť prístupy pre inštitúcie z oblasti vysokoškolského vzdelávania a vývoja. V priebehu prevádzky bolo možné pozorovať, že prvotný príval používateľov opadáva a v skutočnosti začínajú používať tento nástroj ako priebežnú študijnú pomôcku, ktorá je vždy dostupná.

Letná digitálna knižnica: NDK.cz – DNNT

Po ukončení prevádzky *Kramerius* VŠ pokračovala migrácia celého prostredia a zvyšovanie miery jeho dostupnosti, tentoraz ale už pod hlavičkou Národní digitální knihovny (NDK). Aby sme bližšie osvetlili genézu názvu: Pôvodný projekt vytvorenia a udržateľnosti NDK smeroval predovšetkým k posilneniu digitalizačných a archivačných kapacít NK ČR. Jeho zameranie bolo bez hlbšej orientácie na riešenie a rozvoj problematiky prezentácie a sprístupňovania digitalizovaných diel. Zároveň však do veľkej miery vytvoril masívny obsah digitálnej knižnice, rovným dielom pre NK ČR a MZK, ktoré sa na projekte počas riešenia aj jeho udržateľnosti podieľali. Vzhľadom na to, že množstvo digitalizovaného obsahu podliehalo autorským právam, prístup ku zvyšku, teda k voľným dielam, nevytváral tlak na rozvoj prezentačného rozhrania. Udržateľnosť projektu NDK sa skončila na konci roku 2019. NK ČR v tom momente poskytovala svoje diela v dvoch digitálnych knižniciach, a to ešte na rôznych doménach riadiacich sa v názve verziami jadra *Krameria*, okolo ktorých boli spočiatku budované:

- stará digitalizácia – starý *Kramerius*⁷;
- nová digitalizácia a agregácia z ostatných digitalizačných pracovísk – neskorší a súčasný *Kramerius*⁸.

7 Na adrese *kramerius.nkp.cz* sa nachádza digitalizácia vytvorená pred projektom NDK, prevádzkovaná na historickom SW *Kramerius* 3 (2003–2010), vývoj realizovala predovšetkým spoločnosť QBizim).

8 Na doménach *kramerius4.nkp.cz* a *kramerius5.nkp.cz* je obsah poskytovaný cez kvalitatívne a myšlienkovito iný software. Vývoj začína spol. Incad v roku 2009 pre jadro systému *Kramerius* 4, pre jadro súčasného *Krameria* 5 v roku 2014. Súčasná verzia systému *Krameria* dostupná cez všetky tieto adresy: na *kramerius4.nkp.cz* je verzia 5.33 a na *kramerius5.nkp.cz* je verzia 5.50.

Vzhľadom na trochu zmätočnú doménovú politiku závislú na verzovaní systému Kramerius, sme za Oddelení podpory aplikácií NK zažiadali o preradenie domény *ndk.cz* pre potreby hlavnej digitálnej knižnice NK ČR pre novodobé fondy. Do toho momentu doména hostila projektovú stránku pôvodného vytvorenia NDK. Plánom je, aby služby digitálnej knižnice boli poskytované z jednej ľahko zapamätateľnej adresy. Na tomto mieste by sa mal poskytovať obsah zo staršej digitalizácie, digitalizácie počas projektu NDK a zároveň súčasnej digitalizácie, vrátane ďalšieho obohacovania novodobých fondov v rámci digitalizácie ďalších inštitúcií z programu VISK 7.

Služba sa stala plne funkčnou 20. až 26. mája 2020. Neidentifikovaní čitatelia majú v tejto službe štandardne dostupnú verejnú časť knižnice, rovnako ako predtým. Zároveň však táto služba po prihlásení začala fungovať aj ako poskytovateľ licencovaného obsahu, pre ktorý platia licenčné obmedzenia. Tento obsah je možné sice vzdialene prezeráť, ale bez možnosti exportu, tlače a ďalšieho rozmnožovania.

Nejde však len o novú doménu či technicky pokročilejšie možnosti obmedzenia chráneného obsahu, ale celkovo o zmenu koncepcie chápania prístupnosti digitalizovaného obsahu. Digitálna knižnica sa musí stať službou – ktorá je čitateľom poskytovaná podľa inštitúcie, kde pôsobia, a podľa stupňa viditeľnosti dokumentov danej inštitúcií poskytovaných na základe licenčných práv a zmluvného vzťahu medzi oboma subjektami. Na tomto princípe sa začali bezúplatne poskytovať diela nedostupné na trhu, pre používateľov každej knižnice registrovanej v MK ČR, ktorá o to prejavila záujem. V prvej vlne išlo o inštitúcie poskytujúce overenie svojich identít v rámci akademickej federácie *edulD.cz*.

Koncepcia *NDK.cz* ako služby má dopad i na zapojovanie jednotlivých inštitúcií do systému. S vysokými školami, univerzitami a krajskými knižnicami bolo treba uzavrieť zmluvy a zároveň ich organizačne a technicky zapojiť. Tu bolo dôležitým krokom predjednanie právnych podmienok s Asociácií knihojen vysokých škôl ČR (AKVŠ) a Knižnou Akademiou vied ČR (KNAV) a MZK. Pomocou tohto postupu sa podarilo vyladiť nielen právny ale aj technický režim a požiadavky pre zapojené knižnice. Po tomto nastavení už technologické zapojovanie prebiehalo priebežne pomocou štandardizovaného postupu, pričom jeho úvodným krokom je odoslanie registračného formulára, na ktoré nadväzuje podpísanie typizovaných zmlúv o zapojení v systéme.⁹ Na konci celého registračného procesu NK ČR vystupuje v úlohe poskytovateľa služby (zdrojovej digitálnej knižnice, teda ako *Service provider*) a požadujúca knižnica ako poskytovateľ overenia identít svojich užívateľov (*Identity provider*). Overovanie prebieha buď priamo v inštitúcií, alebo v hostovanom prostredí zviazanom s poskytovaním overených identít. Pri hostingu u inštitúcií bez vlastných technických kapacít sa v tomto výborne overil projekt MZK *Knihovny.cz*, ktorý poskytuje možnosť zriadenia overovania identít 46 inštitúciám (tzv. *Identity provider*, resp. *IdP*). Proces zapojovania však neustále prebieha. Celkovo sa prostredníctvom prístupov cez akademickú federáciu podarilo NK ČR zapojiť do dnešného dňa do systému až 124 inštitúcií z radov výskumu a vzdelávania.

Národná knižnica sa týmto krokom prakticky preorientovala – po pilotnej fáze testujúcej terminálové prístupy (jeseň 2019 – zima 2020) – v prvom rade na poskytovanie online prístupov, ktoré sa vyhodnotili v súčasnej situácii ako nosný vektor pre rozvoj. V prvom rade ide o diela, ktoré podľa autorského zákona a zároveň podľa definície obdržanej licencie od kolektívneho správcu (DILIA a OOA-S) pre Národnú digitálnu knižnicu sú zaradené na zoznam diel nedostupných na trhu, ktorý spravuje NK ČR. Teoreticky

9 Proces registrácie je popísaný na: <https://dnnt.nkp.cz/knihovny.html#JakSeZapojit>. Pre registráciu a otázky ohľadom nej využívajte adresu dnnt-registrace@nkp.cz.

ide o vyjadrenia diel¹⁰ – fyzicky publikovaných titulov. Pre zvýšenie praktického efektu sú ale na tento zoznam zaraďované diela, ktoré už sú digitalizované, alebo sa plánujú digitalizovať. Aplikácia tejto licencie v praxi znamená, že všetkým používateľom zaregistrovaných inštitúcií budú podľa úprav ďalšej dohody – memoranda so zväzom nakladateľov SČKN,¹¹ dostupné diela primárne do roku 2000 pre online prístup, prípadne do roku 2007 pre monografie a 2010 pre periodika pre prístup na mieste samotnom. Teda, pokiaľ sa držiteľia práv rozhodnú predmetné dielo nevyňať úplne. Zoznam sa zatiaľ raz za pol roka, vždy začiatkom februára a začiatkom augusta, dopĺňa o nové diela, pričom odstraňovanie titulov z tohto zoznamu prebieha priebežne, podľa požiadaviek držiteľov práv. Podľa neskoršieho memoranda došlo ešte k tomu, že na požiadavky vydavateľov bude možnosť preraďovať diela, ktoré by poškodzovali ich ekonomické záujmy, pre sprístupnenie na termináloch v knižnici.¹² Ďalšie podobné otvorenie NDK sa tak už nemalo opakovať. Avšak už poskytovanie diel nedostupných na trhu je z pohľadu používateľa výrazným krokom vpred k dostupnosti českej tlačenej produkcie predovšetkým celého 20. storočia.

NDK.cz: Druhá a ďalšie vlny Covid-19

Na konci leta roku 2020 bolo zrejmé, že covid-19 nikam neodišiel. Vírus zostal a epidémia znova naberá na sile. V dobe priebehu CovidCONu (8. 9. 2020, akcia pre zdieľanie skúseností knižníc s prvou vlnou) v Mestskej knižnici Praha už bolo v podstate zo štatistík nakazených jasné, že „zima prichádza“. Znova však nikto nebol plne pripravený na to, čo nasledovalo. V porovnaní s prvou vlnou ide o značne dramatickejšiu udalosť s vyššou úmrtnosťou a dlhodobými obmedzeniami pohybu obyvateľstva. Na druhej strane metodika riadenia knižníc prešla v prvej vlne krstom ohňom a rozsah možných opatrení bol už do určitej miery známy a odskúšaný. Prešiel jeden mesiac a 5. 10. 2020 bol vyhlásený nový výnimočný stav na území celej republiky. Hneď nato začali silnieť medzi používateľmi hlasy požadujúce novú možnosť poskytovania „plnej“ knižnice.

Vzhľadom na rozbehnutie druhej vlny pandémie covid-19 došlo 22. 11. 2020 k uzavretiu fyzických priestorov NK ČR. Novému generálnemu riaditeľovi NK ČR, V. Richterovi, sa podarilo nanovo dohodnúť s kolektívnymi správcami a uzavrieť zmluvu o bezplatnom poskytovaní digitalizovaných diel prostredníctvom digitálnych knižníc (29. 10. 2020). Znovu išlo o službu určenú pre študentov, pedagógov a vedeckých pracovníkov. Táto zmluva sa týka rovnakého rozsahu chránených dokumentov ako na jar s maximálnou dobou platnosti v čase uzatvorenia knižníc, resp. do ukončenia núdzového stavu, avšak

10 V skutočnosti by malo v ideálnom prípade ísť o prevedenia diel definovaných v súlade s funkčnými požiadavkami FRBR, <https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr/frbr-cs.pdf>, avšak nie vždy je možné na tejto úrovni záznamy spracovávať.

11 <https://www.nkp.cz/ipk/ipk/docs/dnnt/dnnt-memorandum-sckn>

12 Bližšie k licencií a pôvodnému plánu implementácie VOZÁR, Zdenko, Implementácia rozšírených práv nad digitálnym repozitárom: Sprístupnenie diel nedostupných na trhu v ČR, in LTP 2019: *Nové trendy a východiská pri budovaní LTP archívov: zborník príspevkov z 4. medzinárodnej konferencie o dlhodobej archivácii*, Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019, s. 79–93, ISBN 978-80-89303-76-2, dostupné tiež z: <https://www.academia.edu/46961094>. K súčasnému právnenému stavu celého komplexu dohôd a riešení: RICHTER, Vít. Změny ve zpřístupnění děl nedostupných na trhu od roku 2021. *Bulletin SKIP* [online]. 2020, 29(3/4) [cit. 2021-03-18]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: <https://bulletinskup.skipr.cz/node/813>.

najneskôr do konca roku 2020.¹³ Po nutných úpravách v systémovej prostredí a migrácii niektorých systémovej častí sa 2. 11. 2020 podarilo sprevádzkovať plnú verziu NDK, ktorá poskytuje voľné diela, diela pod licenciou DNNT a chránený obsah diel počas covidu inak neprístupných. Ide o zdokonalenú verziu pôvodne experimentálneho poskytovania diel v *Kramerius VŠ*. Pri splnení licenčných podmienok a ohlásení NK ČR mohli v podobnom režime spustiť svoje inštancie aj iné knižnice, čím sa zvyšovala variabilita poskytovaného materiálu a zároveň i reziliencia služby. Prvá, ktorá zaviedla službu rovnako spolu s NK ČR, bola MZK. Nasledovali ďalšie, ale ako v prvej vlne, tak i teraz išlo skôr len o jednotky inštitúcií – Knižovna AV ČR, Národní technická knihovna (NTK), Univerzita Karlova a dočasne Městská knihovna v Praze. Doba prevádzky sa očakávala maximálne tak dlhá ako počas jarnej „prvej vlny“, kedy celorepublikové obmedzenia viedli k rýchlemu obmedzeniu šírenia covid-19, teda najneskôr do decembra 2020. Vývoj epidémie však nekorešpondoval s očakávaniami.

Doba ukončenia prevádzky digitálnej knižnice NDK so špeciálnym sprístupnením bežne vzdialene nedostupného obsahu (licencia Covid) sa preto v reakcii na celorepublikovú pandemickú situáciu niekoľkokrát posúvala. Prvýkrát mala byť prevádzka ukončená spolu s predvianočným rozvoľnením núdzového režimu k 3. 12. 2020 a otvorením knižníc. Prebehli však ďalšie jednania a napriek postupujúcemu predvianočnému rozvoľňovaniu sa poskytovanie nadštandardných diel presunulo nielen do záveru roku 2020, ako bolo pôvodne dohodnuté, ale došlo k poskytnutiu licencie a predĺženiu prevádzky všetkých digitálnych knižníc podieľajúcich sa na nadštandardnom sprístupňovaní obsahu až do 31. 1. 2021. Následne ešte v decembri došlo k dojednaniu memoranda medzi NK ČR a SČKN o spôsobe úpravy budúceho systému DNNT (15. 12. 2020).¹⁴

Od 1. 2. 2021 mal znova nastúpiť režim DNNT (tentoraz aj v súvislosti s aktualizáciou zoznamu DNNT). Avšak od konca januára prebiehala ďalšia vlna jednaní a tak bol postupne termín predĺžený až do 12. 2. 2021. Tentoraz sa jednaní účastnil zriaďovateľ NK ČR a ďalšie ministerstvá. Po dobu jednaní s Ministerstvom kultúry ČR a Svazem českých knihkupců a nakladatelů (SČKN) bola dočasne predĺžená licencia. Nakoniec, 11. 2. 2021, došlo k dohode medzi L. Zaorálkom, ministrom kultúry ČR, a M. Vopěnkou, predsedom SČKN. Vzhľadom k tomu, že sprístupnenie najnovšej vydavateľskej produkcie zasahuje do ekonomických záujmov nakladateľov, bolo dohodnuté, že vláda ČR poskytne vydavateľom čiastku vo výške 80 mil. Kč na kompenzáciu ekonomických dopadov. Táto dohoda umožňuje prevádzkovať digitálne knižnice splňujúce technické a licenčné predpoklady pre poskytovanie diel v plnom režime až do polovice roku 2021 (do 30. 6.). Za dobu prevádzky od 1. 2. 2021 sa zhodnotí konkrétne využitie diel a prostredníctvom DILIA dôjde k rozpočítaniu podielov jednotlivým vydavateľstvám za poskytnutie licencie pre sprístupnenie. Dohoda tak umožňuje nerušenú prevádzku digitálnych knižníc s rozšíreným režimom sprístupnenia až do leta roku 2021 (pokročilej časti aktuálneho semestra) – a snáď aj skroteniu celkovej epidemickej situácie v súvislosti s vakcináciou populácie.

„Jsem moc rád, že jsme se s panem Vopěnkou domluvili, protože možnost přístupu k Národní digitální knihovně až do letních prázdnin je pro studenty a vědecké pracovníky v období pandemie nenahraditelným nástrojem, bez kterého by se oblasti vzdělávání a výzkumu nebyly schopné obejít“ – L. Zaorálek, minister kultúry ČR.¹⁵

13 Celý proces je ešte o niečo komplikovanejší, viac informácií k procesu a zoznamu <https://dnnt.nkp.cz/seznam.html>. Zoznam nájdete zatiaľ na: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=DNT. Zatiaľ je na ňom c. 154 000 monografií a c. 2400 periódík.

14 https://smlouvy.gov.cz/smlouva/soubor/18270724/Dohoda_DILIA-NK_koronavir_podzim.pdf

15 <https://www.mkcr.cz/novinky-a-media/ministr-zaoralek-se-dohodl-se-sckn-digitalni-knihovna-nk-zustane-pristupna-do-cervna-2021-4-cs4147.html>, prístup 13. 3. 2021.

Popri predĺžení celkovej licencie sa ďalšieho úspechu podarilo dosiahnuť v technickom riešení pre inštitúcie, ktoré nie sú zapojené v národnej sieti akademických identít. Tie dosiaľ nemohli príliš efektívne riadiť overovanie svojich používateľov, ale dočasne využívali sekundárne identity poskytované sociálnymi sieťami do systému Perun prevádzkovaného združením CESNET.¹⁶ Tento ad hoc systém je však určený pre riadenie menších vedeckých tímov. Primárnym problémom, prečo sa tieto knižnice nemohli zapojiť, je však to, že veľa typov automatizovaných knižničných systémov (AKS) či iných použitých zdrojov identít čitateľov nie je dostatočne pripravených na širšiu integráciu s federáciou eduID.cz tak, aby mohli byť zaradené ako štandardný Poskytovateľ identít (IdP). Niektorým knižniciam, ako napr. v Českej Třebovej, alebo tiež firmám poskytujúcim podporu AKS Koha, sa tento technický problém podarilo vyriešiť a môžu byť už zapojené vyššie zmieneným spôsobom. Veľké množstvo knižníc však takéto možnosti nemá, prípadne nemá kapacitu ich aktívne riešiť. Vývojári zodpovedných AKS by mali podniknúť kroky, ako umožniť ich používateľom overenie voči tzv. *poskytovateľovi služieb* – *Service Providerovi* (SP), ktorý overuje v jeho domovskej inštitúcii príslušnosť čitateľa pre celé spektrum externých služieb.

Zapojenie týchto knižníc „mimo systém“ bolo riešené pomocou špeciálnych účtov spravovaných v systéme Perun. V novembri 2020 NK ČR zahájila prevádzku vlastného hostingu pre správu identít – ID NDK – a doplnila tak spektrum identitných služieb v prostredí českých knižníc. Následne od novembra 2020 do januára 2021 prebiehala migrácia dosiaľ zapojených inštitúcií do nového systému. Pomocou tohto systému správy identít je možné za podpory NK ČR poskytovať prístup užívateľom veľkého množstva predovšetkým menších vysokoškolských a regionálnych knižníc. Aktuálne (13. 3. 2021) je v tomto systéme aktivovaných 52 inštitúcií a pribúdajú ďalšie. Ukázalo sa však, že záujem o takúto službu sa líši podľa jednotlivých regiónov. V tomto smere je preto pri zapájaní ďalších inštitúcií veľmi dôležitá aktivita krajských metodikov a systému regionálnych funkcií, ktorý sprostredkuje overené postupy a miestnu podporu aj tým najmenším inštitúciám.

Celkovo tak systém v rôznych variantoch zapojenia už v tomto momente umožňuje prístup vyše 200 organizáciám a pokrýva významné špeciálne knižnice, všetky univerzitné knižnice a vysokoškolské knižnice, veľkú časť ústavov AV ČR a významné mestské knižnice. V prípade ukončenia núdzového stavu budú tieto inštitúcie medzi prvými, ktoré postupne získajú rozšírenie pre prístup k chráneným dielam, ktoré je možné poskytovať v rámci licencie DNNT a memoranda so SČKN na termináloch, čím si môžu rozšíriť množstvo relatívne recentnej literatúry na mieste samom.

Zaujímavý je i pohľad na predbežné štatistiky prevádzky NDK.cz v NK ČR. Kvôli zlepšeniu monitoringu poskytovania diel sa implementovali a kontinuálne zlepšujú štatistiky vykazujúce prístupy používateľov k dielam a umožňujúce čoraz presnejšie vykazovanie konzumovaného obsahu nielen pre diela typu DNNT. Za dobu prevádzky k 13. 3. 2021, teda zatiaľ 132 operačných dní, čo je už viac ako tretina jedného roka, celkovo knižnica NDK.cz poskytla 15 miliónov strán literatúry, zväčša medzi rokmi vydania 1990–2020. Zaznamenala 61 958 unikátnych používateľov, ktorí využili prístupy k autorsky chráneným dielam. Na počet unikátnych používateľov výrazne vedie Karlova univerzita s 10 731 používateľmi, nasleduje ju Masarykova univerzita s 6345 používateľmi a Univerzita Palackého s 5655 používateľmi. Pomer medzi celkovým počtom registrovaných čitateľov v inštitúciách a v návštevnosti digitálnej knižnice NDK odpovedá zhruba 1/4 – 1/5 celkového počtu používateľov, ktorí môžu prístup využiť. Dôležité je však pozna-

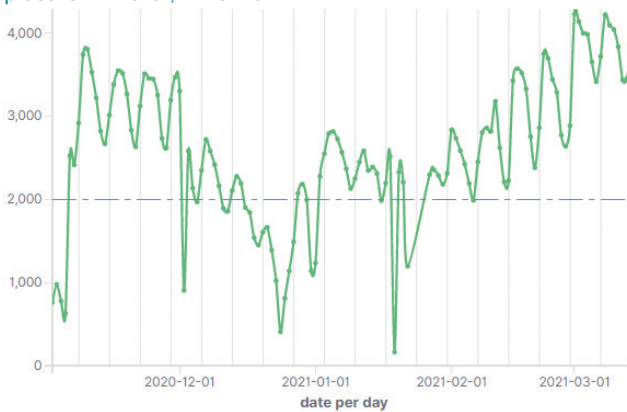
¹⁶ Týmto združeniu CESNET ďakujeme za spustenie a mnohomesačnú podporu pôvodne ad hoc riešenia, ktorého integráciu sme mali pomenovanú „Prepojené identity“.

menať, že nie každý odbor nutne potrebuje kolekcie prístupné v NDK a často si vystačí so zahraničnými publikáciami a impaktovanými periodikami v medzinárodných platených bázach. Čo sa týka intenzity využitia, významný podiel na konzumácii diel má Univerzita Karlova (31 %), Univerzita Palackého (10 %) a Masarykova univerzita (9 %). Oproti štatistikám, ktoré sme uvádzali minulý rok, vychádzame teraz z presnejšie vedených údajov, ktoré sú oproti súbežne vykazovaným *Google analytics* (GA) jasnejšie, keďže používateľ je monitorovaný pod svojou unikátnou identitou. Počty unikátnych používateľov sú teda v interných štatistikách oproti GA o ca. 1/3 nižšie. Za celú dobu prevádzky, pokiaľ počítame denne agregované prístupy unikátnych čitateľov, digitálnu knižnicu v priestore po prihlásení navštívilo 333 191 osôb a denný priemer je 2582 osôb (vrátane prázdnin a víkendov), pri maxime 4231 denných používateľov. Všeobecne ale v posledných týždňoch rastie počet unikátnych denných návštevníkov smerom k stabilným ca. 3500 návštevníkom virtuálnej knižnice denne.

Graf 2 Počty unikátnych používateľov za 1 deň v systéme NDK (3. 11. 2020 – 15. 3. 2021)

Unikátne denné používateľské prístupy

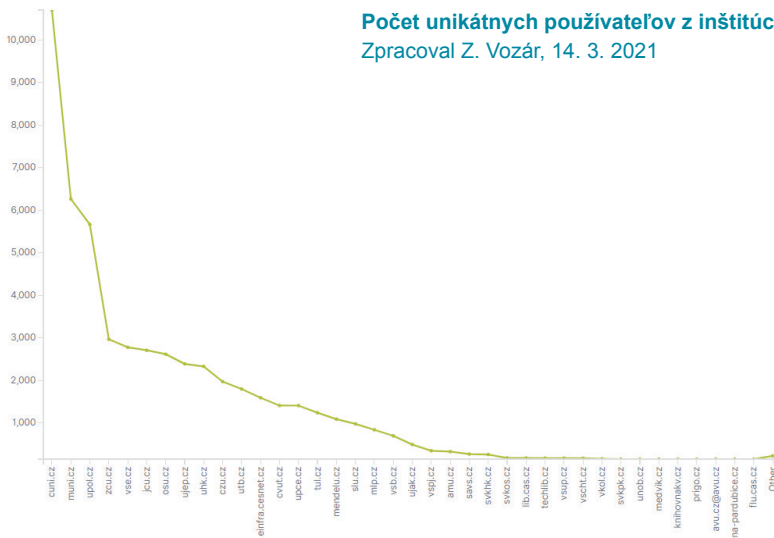
Zpracoval Z. Vozár, 14. 3. 2021

Graf 3 Počty unikátnych používateľov v systéme NDK za jednotlivé inštitúcie (3. 11. 2020 – 15. 3. 2021)

Počet unikátnych používateľov z inštitúcií

Zpracoval Z. Vozár, 14. 3. 2021

Výhľad rozvoja DK v ČR do ďalších mesiacov

Do veľkej miery sme zatiaľ pojednávali o rozvoji NDK.cz ako primárnej digitálnej knižnici NK ČR. V Českej republike ale poskytuje služby vlastnej DK viacero knižníc. Po odznení výnimočného stavu je v pláne možnosť prechodu všetkých týchto a prípadne i ďalších knižníc, ktoré poskytujú prístup svojim čitateľom do NDK, tiež na ďalšiu úroveň možnosti poskytovania národne licencovaného obsahu, do stavu partnerských knižníc. Aby sa z národnej úrovne dalo riadiť poskytovanie diel pod licenciou typu DNNT, bude prechod vyžadovať určité právne, technické a organizačné predpoklady. V skratke, okrem samotného procesu zazmluvnenia statusu partnerskej knižnice s NK, pôjde prakticky predovšetkým o začlenenie do existujúcej siete prepojených knižníc a ich technických a obsahových správcov:

- poskytovanie diel všetkým čitateľom doteraz zapojených knižníc – teda stanú sa ďalším bodom v decentralizovanom systéme poskytovateľov služieb,
- prevádzka a probovanie verzií SW pre DK,
- spoločný metodický postup pri monitoringu konzumácie poskytovaných diel,
- monitoring dodržiavania licenčných podmienok a ich súladu s poskytovaním chráneného obsahu¹⁷.

V tom momente budú viaceré knižnice schopné svoj digitalizovaný obsah ponúkať ostatným zapojeným knižniciam, ktoré ho napr. nemajú, čím sa výrazne zvýši dostupnosť digitalizovaných diel v celorepublikovej knižničnej sieti.

V tomto kontexte je výraznou zmenou hneď od začiatku roku 2021 zavedenie aplikačného rozhrania pre konzultáciu a správu *Seznamu DNNT* (ďalej SDNNT).¹⁸ Umožňuje jednotlivcom konzultovať zoznam a navrhovať zaradenie do tohto zoznamu diel (teda pridávať položky do *Seznamu návrhů na zařazení do SDNNT*) či podávať oprávnené výzvy na ich vyradenie, resp. preradiť diela zo stavu prístupného online len do prístupnosti na termináloch knižníc. Popri tom sa projektuje a vyvíja nová samostatná aplikácia a používateľské rozhranie napojené na REST API. Tie do budúca pôvodné rozhranie nahradia a budú obsluhovať používateľské i strojové podnety pre správu týchto špecifických práv nad chráneným obsahom. Procesná stratégia, ktorá sa pre príjem návrhov na zaradenie prijala, aby sa dosiahlo čo najvyššej efektivity pre čitateľov digitálnych knižníc, je, že primárnym zdrojom autoritatívnych bibliografických dát bude Súborný katalóg ČR. Zároveň bude prebiehať dodatočná kontrola v Registri digitalizácie, či už je žiadané dielo digitalizované, alebo aspoň zaradené v digitalizačnom pláne a teda vôbec bude dostupné pre používateľov v dohľadnej dobe. Popri tom ešte bude dochádzať k niekoľkostupňovému automatickému overovaniu dostupnosti diela v bázach distribútorov, či dielo predsa len nie je dostupné na trhu. Samotný presun zo *Seznamu návrhů na zařazení do SDNNT* do *Seznamu DNNT* (SDNNT) sa deje zatiaľ v polročných intervaloch. Teda vždy prvý deň v II. a VII. kalendárnom mesiaci. Zároveň vtedy dochádza k publikácii nových návrhov na zaradenie, čakajúcich svoju polročnú lehotu na pripomienky a následne zaradenie do plnocenného SDNNT.

17 <https://github.com/ceskaexpedice/kramerius/wiki/Provozov%C3%A1n%C3%AD-DNNT>

18 Popis správy zoznamu a aplikácie na: <https://dnnt.nkp.cz/seznam.html#PostupNK>, aplikácia je dostupná ako špeciálne rozhranie nad systémom Aleph: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=DN. Ďalšie dotazy a podnety ohľadom zoznamu je možné smerovať na adresu dnnt-seznam@nkp.cz.

Práve politika a procesná metodika sprístupňovania diel sa postupne upravovala tak, aby sa vyšlo v ústrety skutočne všetkým zapojeným stranám. Diela, ktoré budú svojim vydaním splňovať základnú podmienku (minimálne 20 rokov dozadu) a sú vedené v SDNNT, budú po vypršaní licencie pre núdzové sprístupnenie diel naďalej online dostupné via „vzdialený prístup“ po prihlásení do systému jednej z partnerských knižníc. Samozrejme, na podnety držiteľov práv a vydavateľov, či ich delegovaných prostredníkov, sa toto zaradenie jednotlivých titulov môže zmeniť, v jednotlivostiach, alebo blokovo. U diel mladších ako 20 rokov od doby vydania a zároveň starších minimálne desať rokov dozadu (monografie – 2007, periodiká 2010) to preferenčne znamená, že pokiaľ budú na SDNNT, budú primárne dostupné len na termináloch vo fyzických priestoroch zapojených knižníc. Tento postup prinesie určitú exkluzívnosť relatívne recentným dielam, ktoré sú stále predmetom komerčného záujmu, ale zároveň i dostupnosť používateľom v samotných priestoroch knižníc. Tú bude možné zhodnotiť až po zavedení terminálových prístupov na mieste samom a predpokladanom odznení reštriktívnych opatrení spojených s covid-19.

V období, keď sú zatvorené knižnice, ale táto úprava vyznieva skôr ako limitácia. Na druhej strane, poskytovanie digitalizátov diel musí byť elektronicky a fyzicky chránené, vždy právne zabezpečené a zároveň férové pre všetkých zúčastnených tak, aby knižný trh mohol naďalej fungovať. Prínos a možnosti tohto nastavenia sa ukážu až po opadnutí opatrení v súvislosti s epidémiou covid-19, a to obzvlášť u menších knižníc. Tam sa pomocou sprístupnenia s využitím tejto licencie otvára možnosť priamo v priestoroch knižnice poskytovať veľké spektrum relatívne recentnej literatúry, ktorú inak ich čitatelia nemajú možnosť konzumovať z fyzických zásob knižníc. Tým sa tieto knižnice pri poskytnutí dostatočného zázemia pre čitateľov môžu stať miestom pre čerpanie informácií a textov, inak dostupných len vo veľkých centrálnych uzloch knižničného systému.

Ďalšie aktivity posilňovania digitálnych prameňov

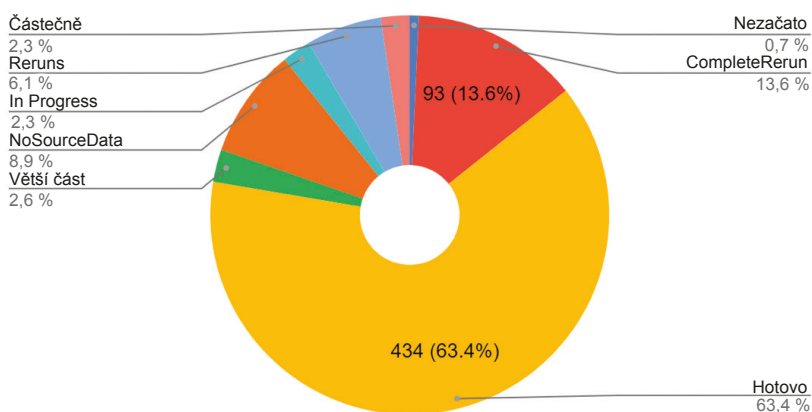
V texte z minulého roka sme zmieňovali konverziu problematických periodík tzv. starej digitalizácie, resp. ich používateľských verzií obrazov z nepodporovanej verzie starej digitalizácie Krameria 3 do rozhrania NDK.cz pod značkou K3toK5. Dokončenie tohto migračného procesu, ktoré sa chystá tento rok, bude znamenať uzatvorenie pôvodného Krameria 3 pre verejnosť. Ten je vo vývoji od roku 2003 a v prevádzke je dávno za morálnou hranou životnosti. U monografií a viacväzkových diel migračný proces do veľkej miery prebehol aj v rámci uloženia do dlhodobého archívu vo väčšine prípadov do konca roku 2019. Problém predstavuje prevod rozsiahlych periodík, preto sa rozhodlo, že kvôli celkovému času trvania sa najprv prevedie migrácia používateľských obrazov, tak aby boli už teraz čitateľom dostupné v čo najväčšej miere. Strojová migrácia periodík beží pomalšie než bolo plánované, a to z kapacitných dôvodov priepustnosti výrobnéj linky NDK. Úspešne bolo prevedených 3281 dávok z celkového objemu 5265 dávok, teda c. 62 %. Jedna dávka môže niekedy obsahovať vyššie tisíce až desiatitisíce strán. Vyjadrené na kompletne prevedené tituly, ide o 434 periodík z 684 periodík. U niektorých väčších titulov sa však vyskytne zväčša jedna chybná dávka (18 titulov), či napr. dáta nie sú kompletne dostupné v prípravnej verzii z roku 2012–2013 a bude ich treba znova „predgenerovať“ (61), prípadne dostupné sú, ale bude treba ich opraviť a znova poslať do procesu, či už čiastočne, alebo úplne (171 – *Reruns, Complete Reruns, Čiastočne prevedené*). Proces samotný je schopný vygenerovať pomerne rýchlo vstupné dáta do výrobnéj linky, ale práve ich processing, obzvlášť u periodík, často pozostávajúcich z rozsiahleho počtu entít, je brzdený ich nadväzným spracovaním a importami do DK. Po dokončení fázy nového spracovania dosiaľ neúspešných dávok sa vyhodnotí celkové množstvo dávok, ktoré dáva zmysel opraviť automaticky.

Cieľom celého procesu je dostať sa pred vypnutím zastaralého (*legacy*) rozhrania pôvodnej digitalizácie na úspešnosť prevedenia z aktuálnych 62 % na c. 85 % – 90 %, teda dosiahnuť, pokiaľ to bude možné, ešte viac prevedených dávok, resp. kompletne prevedených titulov. Opravy štrukturálnych a obrazových chýb či chýbajúcich dát bude nutné riešiť v plnom spracovaní, ktoré pripravuje dáta i pre LTP. Tento proces je však do budúcnosti lakmusovým papierikom pre DK s LTP a ich správu digitalizovaných titulov. Predpokladáme, že dáta, ako v DK, tak i v dlhodobých archívoch typu LTP, bude nutné v priebehu času kvôli zmene technológií migrovať, udržiavať v čitateľnom stave a prípadne transformovať na vyššie verzie štandardov dlhodobého uloženia a používateľskej prezentácie (napr. OCR, metadáta apod.). To znamená, že infraštruktúra digitálnych knižníc by mala počítat s premenami čoraz masívnejších dát v nich uložených, ideálne ruka v ruke s dátami uloženými v LTP, ktoré by mali byť menené pred zmenou digitálnej knižnice ako prvé, aby bola udržaná premisa, že prezentované dáta sa nerozchádzajú s uloženými a chránenými dátami.

Graf 4 Stav dokončenosti celých titulov problematických periodík v automatickom prevode K3toK5 (2020 – 15. 3. 2021)

Stav převodu K3toK5 dle komplectace titulů periodik

Zpracoval Z. Vozár, 17. 3. 2021

Ďalšou aktivitou NK ČR je monitoring diania na bohemikálnych weboch a sociálnych sieťach. A to ako pokiaľ ide o svetovú pandémiu covid-19, tak i čo sa týka udalostí vyvíjajúcich sa rýchlo v čase. Samotné dianie okolo koronavírusovej nákazy veľmi rýchlo generuje dočasný elektronický obsah, ktorý sa zároveň – a to často bez cesty späť – mení, prípadne mizne v čase a hlbínach internetu. V spolupráci s Webarchívom NK ČR sme preto zaviedli typ tzv. kontinuálnej kampane, ktorá predstavuje sústredenú intenzívnu archiváciu podstatných domén českých webov a sociálnych sietí. Archivácia prebieha automatizovane niekoľkokrát za deň a archivuje obsah všetkých vybraných webov a verejne dostupných účtov. Tieto dáta budú dôležité pre budúci výskum dynamiky epidémie, ktorá rôznymi spôsobmi preniká do väčšiny životov obyvateľov Českej republiky.

Kampaň začala v súvislosti s „jarnou vlnou“ 12. marca 2020 a pokračovala do 31. mája 2020. V tom momente sa rozhodlo o ukončení intenzívnej kampane. Zber sa však naďalej odohrával od toho momentu raz mesačne. V súvislosti s návratom núdzového stavu v októbri 2020 sa kampaň postupne začala pripravovať od 10. do 14. 10. 2020 a momentálne beží bez prerušenia do momentu písania tohto článku (15. 3. 2021).

Vďaka osvedčenému nastaveniu tejto kampane sa podarilo pripraviť i ďalšiu kontinuálnu kampaň monitoringu českých elektronických médií. Tá bola spustená v pilotnom režime od 1. 6. 2020, pričom prešla do produkčného režimu od 31. 8. 2020. Táto kampaň má trvalý a neobmedzený charakter a snaží sa každých niekoľko hodín archivovať voľne dostupnú bohemickú dennú tlač a významné informačné kanály na internete.

Špecialitou typu kontinuálneho zberu, resp. tohto typu archivácie je, že:

- je operovaná automaticky bez manuálnych zásahov (vysoká miera rovnomernosti a pravidelnosti, ktorú ručne nie je možné dosiahnuť),
- jej predmetom je primárne premenlivý obsah zdrojov s vysokým dopadom a dosahom.

Týmto spôsobom je možné pre budúce generácie uchovať cenný obsah a informačné zdroje o celej škále pohybov krajiny a spoločnosti, a to nielen slová, ale i obrazy, videá, sociálne siete a ďalšie informačné zdroje vo veľkom rozsahu. V takomto nastavení ide o možnosť, ktorá je napr. pri spracovaní bežnej neelektronickej tlače limitovaná logistikou celej fyzickej operácie. Hoci túto činnosť prevádzkujeme v skromnom rozsahu, veríme, že pripravíme dostatok materiálov pre nové pohľady na búrlivé obdobie pandémie covid-19, ale i ďalšie významné či efemérne dianie neustále premenlivého horizontu budúcnosti.

Poznámka

Tento kalendář zobrazuje počet archivovaných stránek, nikoliv počet změn, kterými stránka orosla. Více informací na Webarchivu.cz.

Obr. 1 Automatický zber webu Ústavu zdravotnických informácií, zohrávajúceho pri informovaní verejnosti o pandemickej situácii dôležitú úlohu¹⁹

Záver – Knížnica a archív

Je dôležité – a to na štátnej úrovni – aby verejné knižnice prestali sledovať a zlepšovať len politiku obehu fyzických zväzkov. Mali by sa tiež, a to aspoň s rovnakým dôrazom, začať zameriavať na technickú a licenčnú rovinu obehu virtuálnych zväzkov, či už ide o digitalizáty alebo pôvodné digitálne dokumenty („e-borny“, resp. *born-digital*).²⁰ Objem elektronicky ponúkanej literatúry narastá. V dnešnej dobe je štandardom pre väčšinu používateľov vysoká dostupnosť a široký rozsah digitálnych zdrojov – a to jednak z hľadiska dohľadateľnosti, časových lehôt dostupnosti (max. jednotky minút), rozsahu ponuky, ale aj konkurenčnej dostupnosti pre vysoký počet používateľov. Toto

19 Pohľad na priebeh pilotnej kampane v roku 2020 (12. 3. 2020 – 31. 5. 2020; 14. 10. 2020 – súčasnosť (tu 31. 12. 2020) a kontrast množstva záchytoch s obdobím ručných zberov (mesiace I., II., VI.–IX.)). Zároveň je vidno poruchy v infraštruktúre počas kontinuálnej skizne v mesiaci XI. a XII. 2020.

20 Viz tiež slovník TDKIV: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014624&local_base=KTD.

je trend, ktorý by mal byť koncepcne rozpracovaný i v podmienkach knižníc. Ako však z reakcií čitateľov vyplýva, knižnice trochu zaspali, čo sa týka podpory sprístupňovania digitalizátov, a preto zo strany čitateľskej verejnosti mohli byť do tohto momentu vnímané skôr ako temný archív, kde platí politika: „máme, ale nedáme“, než miesto rýchlo a jednoducho dostupnej literatúry a informačných zdrojov. Treba sa však pozrieť na dôvody, prečo je to tak.

Zatiaľ bolo poskytovanie vlastných bohemikálnych elektronických zdrojov skôr vedľajšou koľajou celého knižničného nastavenia, ktoré, ak sa orientovalo na „digitálnu“, išlo primárne o digitalizáciu, archiváciu a prípadne poskytovanie zdrojov v budove na termináloch, či prostredníctvom predplatného obzvlášť periodickej tlače od nadnárodných poskytovateľov. Predstava, že by knižnica mohla poskytovať obsah rovnakého zväzku iným knižniciam, ktoré ho majú tiež, či poskytovať za špecifických podmienok chrániacich autorské práva z online prístupu svojim čitateľom, prípadne používateľom ďalších vedecko-výskumných a vzdelávacích inštitúcií previazaných zmluvami, obsah priamo domov, bola veľmi vzdialená. Pandémia to zmenila a urýchlila niektoré procesy, no nie všetky. Knižnice by tak mali začať koncepcne posilňovať vyvážený mix fyzických i digitálnych služieb, čo bude viesť k úpravám v akvizícnej stratégii a spôsobe spracovania a poskytovania chránených diel, ale i podpory prevádzky systémov digitálnych knižníc.

To má už teraz dopad na rozvoj softwaru napr. prezentačných rozhraní, založených v ČR majoritne na systéme Kramerius, kde jeho vývojový tím po búrlivom roku 2020 čakajú nové výzvy v súvislosti so zvyšovaním dostupnosti.²¹ Medzi ne môžeme počítať napr. kapacitné optimalizácie celého systému, pokiaľ má dochádzať k rastu množstva jeho používateľov a intenzity záťaže, zlepšenie čitateľského režimu, kontinuálne zlepšovanie kvality obrazov a OCR, personalizáciu čitateľského profilu, monitoring aktivity s ohľadom na licenčné podmienky poskytovania a celkové zlepšenie práce s rôznorodou prístupnosťou jednotlivých chránených diel pod rôznymi lokálnymi i národnými licenčnými stavmi.

Nie každá knižnica má však možnosť vystupovať ako aktívny účastník technologických zmien, preto bude pre knižnice disponujúce vyššie popísanými možnosťami dôležité zabezpečiť svoje služby tak, aby sa do celého procesu mohli jednoducho a bez problémov ostatné knižnice zapojiť – či už po právnej alebo technickej stránke, a čerpať sprístupnené diela pre svojich používateľov. Toto je ale zároveň tiež výzva pre vývojárov menších automatizovaných knižničných systémov, aby mohol ich software spĺňať podmienky federácie eduID.cz pre postavenie vzdialeného overenia identity ich čitateľov (IdP) a poskytovať ho bezpečne pre zazmluvnené externé služby. Ak toto bude splnené, zapojovanie väčšiny knižníc bude relatívne priamočiary proces.

Významná časť knižníc bude služby takéhoto systému sprístupnenia primárne iba konzumovať. Napriek tomu je veľmi dôležité, aby sa smerom od týchto inštitúcií zvyšoval podiel pripomienok na zlepšovanie služby, používateľského rozhrania, či zvyšoval sa tlak na akvizíciu a licenčné pokrytie nového obsahu. Malá časť knižníc, zväčša na národnej, špeciálnej a krajskej úrovni, bude takýto obsah poskytovať aktívne. To snád v strednodobom horizonte prinesie technologické partnerstvá knižníc, zdieľanie vzácných systémových a personálnych zdrojov, či v ešte ďalšej budúcnosti konečne postupný prechod do národného cloudu pod konzorciom viacerých knižníc.

Avšak aj s takouto technickou víziou výstavby relatívne decentralizovaného systému, na ktorom bude mať každý svoj podiel, náš vývoj posledných 12 mesiacov – teda od doby prvého sprevádzkovania systému Kramerius pre vysoké školy, silne presvedčuje, že dnes to nie sú technologické výzvy, ktoré blokujú rozvoj digitálneho poskytovania kníh online (resp. digitalizáciu spôsobu poskytovania literatúry). Ide predovšetkým o vý-

21 <https://github.com/ceskaexpedice/kramerius/wiki/Tym>

zvy smerom k organizačným či personálnym kapacitám knižníc, a predovšetkým výzvu vyváženého licenčného nastavenia celého systému tak, aby nedošlo ani k poškodeniu knižníc, ale ani knižného trhu. Potvrdilo sa, že práve nastavenie licenčnej politiky sprístupňovaných digitálnych diel môže poskytnúť prístup k literatúre veľkému počtu používateľov, ktorý je v bežných fyzických službách kapacitne nepredstaviteľný. Všeobecný pohyb knižničnej siete smerom k digitálnemu poskytovaniu musí byť vyvážený práve nutnosťou rozumnej politiky akvizície povolení pre sprístupňovanie žiadaného, ale licenčne zaťaženého obsahu.

Pre používateľov totiž dnes procesy zjavnej modernizácie knižníc, ktorú významne overila prebiehajúca pandémia covid-19, stoja v kontraste s možnosťami tradičných knižničných služieb. Pri búrlivom technologickom rozvoji doby to môžu čitatelia, ktorí sa s týmto stavom nezmierili, vnímať tak, že (paraf.): „*knižnice sa stali len fyzickými archívmi, kde uzavreté knihy priniesú ich opatrovateľom potešenie*“, keďže, ako sa vyššie ukázalo, je technologicky relatívne jednoduché poskytovať tieto statky dosiaľ nevidanému počtu používateľov. Prvým krokom k tomu, aby čitatelia snahu o sprístupňovanie nevideli takto pesimisticky, je preto plná implementácia licenčnej politiky DNNT. Tu by sa však tento proces „digitalizácie“ knižníc rozhodne nemal zastaviť a skončiť. Práve do budúcnosti je kľúčové postarať sa o rozumné a férové nastavenie licenčných politík pre všetkých aktérov vo vzťahu k obehu fyzických i elektronických kníh. Ide o zásadný krok, ktorý umožní prístup k literatúre skutočne širokému spektru používateľov v ČR a ukáže rezilienciu systému siete verejných knižníc aj v zložitých podmienkach doby a nových výzvach 21. storočia.

Slovník inštitúcií a pojmov

AKS – Automatizovaný knihovnícky systém

AKVŠ – Asociace knihoven vysokých škol ČR

DILIA – divadelní, literární, audiovizuální agentura

CESNET – sdružení vysokých škol a Akademie věd ČR provozující národní e-infrastrukturu pro výzkum vědy a vzdělávání

DK – Digitální knihovna

DNNT – dílo nedostupné na trhu, tj. dílo vedené v SDNNT (viz níže)

eduID.cz – Česká akademická federace identit

IdP – poskytovatel identity (*Identity Provider*)

KNAV – Knihovna Akademie věd ČR

LTP – Long Term Preservation

MK – Ministerstvo kultury ČR

MZK – Moravská zemská knihovna

NK ČR – Národní knihovna ČR

NDK – Národní digitální knihovna

NTK – Národní technická knihovna ČR

OOA-S – Ochranná organizace autorská – Sdružení autorů děl výtvarného umění, architektury a obrazové složky audiovizuálních děl

SČKN – Svaz českých knihkupců a nakladatelů

SDNNT – Seznam děl nedostupných na trhu

SP – poskytovatel služby (*Service Provider*)

SW – software

VŠ – vysoké školy

VVI – vědecko-výzkumné instituce

VOZÁR, Zdenko. Digitální knižnice v době vírovej II. – Vývoj a služba národního systému sprístupňovania diel. *Knihovna: knihovnícká revue*, 2021, **32**(1), 43–58. ISSN 1802-3250.